

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پایان نامه کارشناسی ارشد

گروه علوم قرآن و حدیث

رجعت از دیدگاه قرآن و سنت از منظر فریقین

[با تاکید بر پاسخگویی به شبهات جدید]

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر محمد حسن زمانی (دامت برکاته)

استاد مشاور:

دکتر نعمت الله صفری فروشانی (دامت برکاته)

نگارش:

سید نسیم حیدر زید

سال تصویب ۱۴۰۸ - ۱۳۸۸

تقدیر و تشکر:

پس از شکر گذاری به درگاه خداوند متعال ، از تلاش های دلسوزانه استاد فرزانه جناب حجه الاسلام و المسلمین دکتر محمد حسن زمانی و جناب آقای دکتر نعمت الله صفری فروشانی و تمام اساتید محترم که در تمام نگارش این اثر نویسنده را با راهنماییها و تذکرات سودمند خود یاری می دادند ، تشکر می نمایم ، و نیز از مسئولان مهربان مرکز جهانی مدرسه، تحصیلات تکمیلی و نیز خانواده محترم اینجانب سپاس گذارم. و رجاء واثق دارم که در پناه خداوند متعال و ظلّ توجهات حضرت ولی (عج) همیشه در تمام لحظات زندگیشان موفق و سرفراز باشند.

تقدیم

این اثر را- چنانچه لایق باشد- به منجی عالم
بشریت حضرت بقیه الله الاعظم (عج) که
نامش زینت بخش صفحات این اثر است و به
تمام رجعت کنندگان نیکوکار تقدیم می نمایم

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	مقدمه
۳	بیان موضوع و حدود آن
۴	۱- ضرورت و اهداف تحقیق
۶	۲- پیش فرض های تحقیق
۶	۳- روش تحقیق
۷	محدودیت های تحقیق
۷	۱- خارج از کنترل محقق
۷	۲- محدوده مصوب تحقیق
۸	پیشینه رجعت نگاری در میان شیعه
۸	الف- معرفی کتابهای و رساله های مستقل درباره رجعت
۲۹	ب- کتابهای معتبر که ضمناً به رجعت اشاره دارند
۳۰	ج- کتابهای که در ردّ رجعت نوشته شده اند
۳۱	د- نمونه ای از کتابهای اهل سنت که ضمناً به ردّ رجعت پرداخته اند

.....	تحلیل منابع	۳۲
.....	۱- از لحاظ کمیت (قبل از دوران حکومت صفویه که اولین دولت گسترده شیعی بعد از ائمه (ع) بوده)	۳۲
.....	۲- دوران حکومت صفویه	۳۳
.....	۳- پس از دوران حکومت صفویه	۳۴
.....	۴- تحلیل منابع رجعت از لحاظ کیفیت	۳۶

فصل اول: کلیات

.....	بخش ۱: مفهوم رجعت	۴۱
.....	۱- معنای لغوی رجعت	۴۱
.....	۲- معنای اصطلاحی رجعت	۴۱
.....	۳- واژه های مربوط به رجعت در قرآن	۴۲
.....	بخش ۲: تاریخچه مباحث رجعت	۴۳
.....	۱- دوره پیدایش	۴۳
.....	۲- دوره رشد و بالندگی	۴۵
.....	۳- دوره تکامل و گسترش	۴۸
.....	بخش ۳: جایگاه رجعت در اعتقاد شیعه	۴۹
.....	۱- آیا رجعت از ضروریات مذهب شیعه است	۴۹
.....	۲- معرفی موافقان و مخالفان در شیعه	۵۴
.....	بخش ۴: رابطه رجعت با بعضی از امور اعتقادی:	۵۶
.....	۱- رجعت و معاد	۵۶
.....	۲- رجعت و ظهور	۵۸
.....	۳- رجعت در میان اهل سنت	۵۹
.....	۴- رجعت در میان غلات	۶۰
.....	۵- هدف از رجعت	۶۲
.....	۶- هدف ائمه (ع) از تبلیغ فراوان بر مساله رجعت	۶۴

فصل دوم: راه های اثبات رجعت

- مقام اول: مقام امکان ۶۶
- ۱- امکان رجعت از راه عقل ۶۶
- بخش اول: تصریح قرآن بر قدرت خداوند نسبت به احیاء مجدد ۶۸
- ۱- مرگ إعاده و معدوم نیست ۷۰
- ۲- اذل الدلیل علی الشی وقوعه ۷۱
- بخش دوم: وقوع رجعت در زمان گذشته از زبان قرآن ۷۳
- ۱- زنده شدن گروهی از بنی اسرائیل ۷۳
- ۲- زنده شدن مردگان به دست حضرت عیسی (ع) ۷۵
- ۳- قصه زنده شدن گروهی از مردگان در زمان حزقیل (ع) ۷۷
- ۴- قصه زنده شدن جوان مقتول در بنی اسرائیل ۷۸
- ۵- قصه مردن عزیز(ع) و زنده شدن او بعد از صد سال ۷۹
- ۶- زنده شدن پرندگان ۷۹
- بخش سوم: وقوع رجعت در اقوام گذشته از دیدگاه روایات ۸۱
- ۱- در روایات شیعه ۸۱
- ۲- در روایات اهل سنت ۸۵
- مقام دوم: مقام وقوع ۸۸
- بخش اول: وقوع رجعت از دیدگاه آیات قرآن ۸۹
- ۱- آیه: یوم نحشر من کل امه فوجا ۸۹
- ۲- آیه: قالوا ربنا ائمتنا ائمتین واحیتنا ائمتین ۹۳
- ۳- آیه: وحرام علی قریه اهلکنا ها انهم لایرجعون ۹۵
- ۴- فهرست آیات رجعت ۹۷
- بخش دوم: وقوع رجعت از دیدگاه روایات ۱۰۰
- ۱- رجعت از دیدگاه روایات شیعه ۱۰۲
- ۲- دسته بندی روایات ۱۰۲
- ۳- دسته اول: روایات مفسر آیات ۱۰۲

- ۴- دسته دوم: روایات ادعیه و زیارات ۱۰۳
- ۵- دسته سوم: روایات درباره اصل رجعت ۱۰۳
- ۶- دسته چهارم: روایات درباره رجعت کنندگان ۱۰۴
- ۷- بحثی پیرامون صدور روایات رجعت ۱۰۵
- بخش سوم: بحثی پیرامون اجماع در مسأله رجعت..... ۱۰۷**
- ۱- اجماع اهل سنت ۱۰۷
- ۲- اجماع اهل تشیع ۱۰۷
- ۳- شرائط اجماع ۱۰۸
- ۴- اهمیت اجماع در این موضوع ۱۰۸
- ۵- فقیه‌های مدعی اجماع ۱۰۸

فصل سوم: محدوده رجعت

- بخش اول: نمونه از روایات رجعت کنندگان ۱۱۵**
- ۱- رجعت رسول خدا (ص) و حضرت علی (ع) ۱۱۵
- ۲- رجعت حضرت امام حسین (ع) ۱۱۶
- ۳- رجعت انبیاء ۱۱۸
- ۴- رجعت اسماعیل بن حزقیل (ع) ۱۱۸
- ۵- رجعت حمران بن اعین و میسرین عبدالعزیز ۱۱۹
- ۶- رجعت عبدالله بن شریک العامری ۱۲۰
- ۷- رجعت سلمان، ابودجانه انصاری، مقداد و مالک اشتر (ع) ۱۲۱
- بخش دوم: نمونه ای از روایات ویژگیهای رجعت: ۱۲۱**
- ۱- اختیاری بودن رجعت برای منتظران حضرت مهدی (ع) ۱۲۱
- بخش سوم: نمونه ای از روایات حوادث رجعت: ۱۲۲**
- ۱- ظاهر شدن دخان مبین یا دود آشکار ۱۲۲

فصل چهارم: اشکالات و پاسخ ها

- ۱- رجعت مستلزم خروج از فعلیت به قوه است ۱۲۵
- ۲- رجعت چیزی است که عقل آنرا بسیار بعید می شمارد..... ۱۲۹
- ۳- قرآن عقیده رجعت را نفی می کند..... ۱۳۰
- ۴- رجعت مستلزم قول به تناسخ است ۱۳۲
- ۵- رجعت منافات با تکلیف دارد..... ۱۳۴
- ۶- اگر رجعت کنندگان بدتوبه کنند چگونه عذاب می شوند؟..... ۱۴۰
- ۷- رجعت یک نوع تشویق به گناه کردن است؟..... ۱۴۲
- ۸- مراد از رجعت احیاء اجسام عنصری نیست..... ۱۴۳
- ۹- رجعت به معنی رجوع و ظهور حضرت مهدی است..... ۱۴۴
- ۱۰- عقیده رجعت از ساخته های عبدالله ابن سبا است ۱۴۵
- ۱۱- عقیده رجعت از فرقه کیسانیه گرفته شده ۱۴۸
- ۱۲- وقوع رجعت منجر به بی فائده بودن معاد خواهد بود..... ۱۵۲
- ۱۳- دلیل رجعت فقط اجماع منقول است..... ۱۵۳

- ..... ۱۵۴ حاصل بحث
- ..... ۱۵۵ فهرست منابع

چکیده

رجعت عبارتست از رجوع و بازگشت عده ای از مردگان به این دنیا در آخر الزمان قبل از قیام قیامت، رجعت یک مساله اعتقادی و تقریباً ناشناخته است تا آگاهی عمیق از این مساله بدست آید ضرورت این تحقیق اجتناب ناپذیر است.

با بررسی عمیق رجعت در طول تاریخ شیعه درمی یابیم که این مساله در همان آغاز طرح و گسترده آن توسط ائمه (علیه السلام) دو نوع عکس العمل متفاوت را در جامعه اسلامی در پی داشته است، از طرفی شیعیان و اصحاب خاص ائمه (علیه السلام) به واسطه پیروی از آن بزرگواران در صدد اثبات آن و رد ادله مخالفان برمی آمدند، از طرفی دیگر بعضی از مخالفان شیعه این مساله را نوعی بدعت دانسته و به شدت با معتقدین به آن برخورد می کردند، و شاید به علت همین تاکید و نیز مخالفت مخالفان بود که رجعت نگاری در زمان ائمه (علیه السلام) و از سوی اصحاب خاص آغاز گردید.

مساله رجعت را در دو مقام باید اثبات کرد. مقام امکان و مقام وقوع، مقام اول از راه عقل و آیات و روایات و مقام دوم از راه آیات و روایات قابل اثبات است. آن چیزی که از ادله رجعت برمی آید و موجب علم و یقین است این است که عده ای از مردگان به این جهان در آخر الزمان قبل از قیامت برمی گردند. اما کیفیت رجعت کنندگان، تعداد آنها، و..... چیزهای اند که موجب علم و یقین نیستند.

این عقیده نه مخالفت سنت الهیه است نه مستلزم قول به تناسخ است، نه منافات با تکلیف دارندنه منجر به لغو بودن معاد است، بلکه عقیده رجعت یک عقیده مسلم و شفاف است که مستند به آیات و روایات می باشد.

مقدمه

سپاس خدای را که مردگان را زنده می کند، و زندگان را میمیراند، چیزی از حیطه قدرتش بیرون نرود. خداوندی که پیمبران را اوصیاء کرام را بر همه طوائف برتری داد. و پس از آنان مومنان را فضیلت بخشید. بهترین نوید ها بدانها داد. برای معصومین (ع) و شیعیان شان بالاترین گنجها اندوخت. گزیده ترین فخر و والاترین مجدرا خاص آنها کرد. فضیلت های ظاهر و باطن را بر آنان تمام کرد. در زندگی دنیا و آخرت بشارتشان داد. دولت ظاهر سلطنت قاهرشان را وعده داد. و تاقیامت درود بروان پاک و تابناک محمد و آل محمد باد که در همه لحظات پدید آوردن این اثر از آن پاکان مدد می جستم.

مساله رجعت با دائره گسترده خود از ویژگی های مذهب تشیع به شمار می رود و در میان سایر مذاهب اسلامی نمی توان اعتقاد به آن را مشاهده نمود. از این رو در طول تاریخ " رجعت " یکی از موضوعات کلامی مورد اختلاف بین شیعه و سنی بوده است. این رساله بر آن است که مسئله رجعت را در آئینه وحی الهی و روایات معصومین (علیهم السلام) در قالب جملات رسا و ساده، مستند و روشمندانه مورد بحث و بررسی قرار دهد تا فهم مساله رجعت برای همگان میسر شود.

بیان موضوع و حدود آن:

برای رجعت تعاریفات مختلفی ارائه داده اند مانند:

« رجعت یعنی برگشتن از گناه و ظلمت به نیکی و هدایت»

« رجعت یعنی برگشتن دولت ائمه و ظهور حضرت مهدی»

« رجعت یعنی برگشتن ارواح به اجسام مثالی»^۱

ولی هیچکدام از تعاریفات بالا مراد مانیت

آنچه مراد ما از رجعت در این تحقیق می باشد عبارت است از:

رجوع و بازگشت عده ای از مردگان به این دنیا در آخر الزمان قبل از قیام قیامت همزمان با ظهور حضرت مهدی (عج) چنانکه موضوع این تحقیق " رجعت از دیدگاه قرآن و سنت از منظر فریقین " است سعی می کنیم در هر مرحله تحقیق از نظرات علماء شیعه و اهل سنت استفاده کنیم.

---

^۱ شیعه شناسی و پاسخ به شبهات ((علی اصغر رضوانی)) ج/۲/ « بحث رجعت» ص ۲۶۲

ضرورت و اهداف تحقيق

ضرورت بحث پيرامون مساله رجعت از آن جا هويدا مي شود كه اولاً: رجعت يك مساله اعتقادي و تقريباً ناشناخته است و همچنين مردم جامعه مانسبت به اين امر آگاهي كافي، مستند و صحيح ندارند پس تا آگاهي عميق از اين مسئله بدست آيد ضرورت اين تحقيق اجتناب ناپذير است.

ثانياً: ارائه چهره واقعي و صحيح از اين اعتقاد به مخالفان داراي اهميتي فراوان است. تا شايد استبعادى كه در مرحله اول از خلاف عقل بودن اين باور در اذهان بعضى ها پديد مي آيد زدوده شود.

ثالثاً: شباهت جزئى اين اعتقاد با باوريهود و نصارى به بازگشت ايليلى پيامبر به دنيا قبل از معاد، برخى از مشركان را بر آن واداشته كه اين عقیده شيعه اثنى عشرى را برگرفته از اعتقاد آنان به حساب آوردند.^۱ بررسى چگونگى اين اعتقاد در شيعه و منابع و مستندات شيعه درباره اين باور خود مى تواند كمك شايانى به رفع اتهام نمايد.

رابعاً: در طول تاريخ تشيع اين عقیده از گروه هاى غالبان كه سعى در انتساب خود به تشيع داشتند مورد سوء استفاده واقع شده و چهره بدى از اين عقیده را براى ديگران به نمايش گذاشت.^۲

روشن كردن چگونگى اين اعتقاد در ميان شيعه و جداسازى آن از عقیده غلات مى تواند بعضى از شبهات و اتهامات پيرامون اين عقیده را مرتفع سازد.

خامساً: پافشارى روايات فراوان شيعه پيرامون اين عقیده مى تواند ماره اين نكته رهنمود سازد كه اين امراهداف خاصى را در برداشته است.

سادساً: روايات وارد شده در كتب شيعه پيرامون اين مساله مطالب مختلفى همچون افراد رجوع كننده كيفيت رجوع آنها، مقدار عمر آنها پس از رجوع و... را مطرح مى كنند. تفكيك بين آن بخشى از مسائل قطعى رجعت كه همه علماء شيعه بر آن اتفاق نظر دارند. از ديگر مسائل غير قطعى كه احياناً برخى روايات و برخى علماء آنها را مطرح کرده اند از اهميت خاصى برخوردار است.

سابعاً: با توجه اينكه وعده جهاني بودن اسلام و خلافت و زمامدارى صالحان در كل كره زمين كه در آيات متعدد و روايات آمده است. تا كنون بصورت موعود محقق نشده است، دوران رجعت تحقق بخش آن وعده الهى است، كه بايد مورد بررسى قرار گيرد.

^۱ العقیده و الشريعة فى الاسلام - گولد زهير، ترجمه محمد يوسف موسى و ديگران - ص ۲۱۵

^۲ فرق الشيعه نوبختى - تعليق سيد محمد صادق - ص ۴۶

ثامناً: خلط شدن این مساله با مساله تناسخ که از نظر شیعه واضح البطلان است. ضرورت روشن سازی مفهوم دقیق این مساله و بیان تفاوت آن با تناسخ را دو چندان می کند. تاسعاً: مخالفان شیعه از بین وهابیون و اهل سنت در تبلیغات وسیعی علیه شیعه از موضوع رجعت استفاده نموده و آن را بعنوان یکی از انحرافات شیعه معرفی کرده اند. پاسخگویی به این ضرورت ها و یا لااقل بخشی از آنها باعث توجیه نگارش این اثر پیرامون این مساله گشت. اما در این جا باید اعتراف کنیم که بررسی دقیق این مساله و ضرورت های نه گانه آن نیاز به دانش به مراتب فراتر از دانش نگارنده و تلاش بسیار بیش تر از تلاش انجام شده و در این اثر دارد. وطبعاً حجمی معادل چند جلد کتاب را به خود اختصاص خواهد داد. که در شرائط فعلی امکان چنین امری وجود ندارد. امید آن که این اثر بتواند انگیزه ای برای پیگیری بیش تر این مساله و ابعاد آن توسط ارباب دانش گردد. و قصورها و تقصیرات آن به گونه باشد که به آسانی از سوی آنان مورد چشم پوشی قرار گیرد.

پیش فرضهای تحقیق:

- ۱- قطعی بودن قرآن کریم (خصوصاً درنصوص وظواهر ثابت آن)
- ۲- قطعی بودن روایات معصومین (علیهم السلام) (متواتر و خبر واحد مخفوف به قرائن)
- ۳- حجت بودن اجماع محصل شیعه امامیه.

روش تحقیق:

در این اثر سعی شده است که از مساله یک تصویر کامل و صحیح بصورت مستند و روشمندانه ارائه گردد. و در هر زمینه آراء شعیان و اهل سنت ذکر شده نتیجه گیری شود. روش جمع آوری اطلاعات، در این تحقیق بصورت کتابخانه، سایت های اینترنتی، می باشد. که عمدتاً از کتب تاریخ، ملل و نحل، تفاسیر، احادیث، رجال، (اعم از شیعه و سنی) و کتابهایی که درباره خود مساله رجعت نوشته شده اند استفاده شده است.

محدودیت‌های تحقیق

۱- محدودیت‌های خارج از کنترل محقق:

- ۱- محدودیت‌های ذهن پژوهشگر، درانتخاب موارد و ارزیابی آنها غیرقابل کنترل است، گرچه کوشش کرده ایم این تاثیر را به حداقل برسانیم.
- ۲- مفقود شدن منابع دسته اول (مستقل به این موضوع نوشته شده بود)
- ۳- پراکندگی موارد مساله رجعت در کتب و احادیث دست اول که دسترسی به آنها دشوار می نماید.
- ۴- ریشه دار بودن مساله رجعت، در تاریخ ۱۴۰۰ ساله اسلام که خود یک بررسی عمیق و گسترده تاریخی را می طلبد.

۲- محدودیت‌های مصوب تحقیق:

- ۱- سعی می کنیم که بیشترین استفاده در راه اثبات مساله از قرآن و احادیث نمائیم.

پیشینه رجعت نگاری در میان شیعه

منظور از رجعت نگاری در این جا کتاب ها و رساله هایی است که به طور مستقل به مساله رجعت پرداخته اند.

با بررسی مساله رجعت در طول تاریخ شیعه درمی یابیم که این مساله در همان آغاز طرح گسترده آن توسط ائمه (علیه السلام) دو نوع عکس العمل متفاوت را در جامعه اسلامی در پی داشته است. از طرفی شیعیان و اصحاب خاص ائمه (ع) به واسطه پیروی از آن بزرگواران در صدد اثبات آن ورد اذله مخالفان برمی آمدند و از طرفی دیگر بعضی از مخالفان شیعه این مساله را نوعی بدعت دانسته و به شدت با معتقدین به آن برخورد می کردند شاید به علت همین تاکیدات ائمه (علیهم السلام) و نیز مخالفت مخالفان بود که رجعت نگاری در زمان ائمه (ع) از سوی اصحاب خاص آغاز و از توسط علماء و دانشمندان شیعه هنوز ادامه دارد علمای اعلام کتابهای فراوانی در این زمینه تالیف کرده اند که بیشتر آنها در طول تاریخ با گذشت زمان و هجوم اشرار به منازل علمای شیعه از بین رفته است.^۱ ولذا مابه کتابهای که به آنها یابنام آنها دسترسی یافتیم ذکر می کنیم.

الف. معرفی کتابهای و رساله های مستقل درباره رجعت :

(۱) اثبات الرجعه: شیخ حیدر ابواسد از اصحاب امام صادق (ع)^۲

(۲) کتاب الرجعه: حسن بن علی بن ابی حمزه بطائنی^۳

(۳) الرجعه: ابویحیی احمد بن داود بن سعید فزاری جرجانی از اصحاب امام هادی (ع)^۴

(۴) اثبات الرجعه: فضل بن شاذان از اصحاب امام هادی و عسگری (ع) (م ۲۶۰ هـ ق)^۵

این کتاب بنام « الغیبه » معروف است^۶ که تنها منتخب آن بنام مختصر اثبات الرجعه در دست است^۷ و صاحب الذریعه اورابنام منتخب اثبات الرجعه یاد کرده است^۸ تلخیص این کتاب توسط سید بهالدین علی بن غیاب الدین عبدالکریم بن عبدالمجید نیلی (م ۷۹۰ ق) انجام شده و تحقیق بر این کتاب توسط سید باسم موسوی نوشته و در فصل نامه تراثناس ۱۲/۴ ص ۱۹۳-۲۲۲ به چاپ رسیده. نسخه ای که سید باسم موسوی نقل کرده نسخه ای است که او را ابن زین العابدین محمد حسین الارموی در سال ۱۳۵۰ هـ ق از نسخه صاحب وسائل الشیعه محدث محمد بن حر عاملی

^۱ رجعت یا دولت کریمه خاندان وحی- خادمی شیرازی ص ۲۱۳

^۲ الشیعه والرجعه: محمد رضا طیبی ج/۲ ص ۳۵۸

^۳ رجال النجاشی: ابوالعباس احمد بن علی، ص ۳۷ ش ۷۳

^۴ الفهرست: شیخ طوسی ش ۱۰۰ ص ۸۱، معالم العلماء، ش ۱۰۹، ص ۲۲

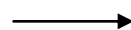
^۵ الذریعه: آقای بزرگ تهرانی- ج/۱ ص ۹۳ ش ۴۵۰ - معالم العلماء ش ۶۲۷ ص ۹۰

^۶ دحض البدعه من انکار الرجعه: محمد علی بن حسن علی ص ۱۶

^۷ الذریعه ج/۱ ص ۹۳ ش ۴۵۰

^۸ الذریعه ج/۲ ص ۳۶۷ ش ۷۴۷۲

- ۵- حذو النعل بالنعل: فضل بن شاذان^۱
- ۶- الرجعه واحاديثها: فضل بن شاذان^۲
- ۷- چهل حديث از غيبت فضل بن شاذان:^۳
- ۸- الرجعه: أبي نصر محمد بن مسعود بن محمد بن عياشي (م ق سوم)^۴
- ۹- الرجعه: شيخ صدوق (م ۳۸۱ هـ ق)^۵
- ۱۰- حذو النعل بالنعل: شيخ صدوق^۶
- ۱۱- مسئله في الرجعه:^۷

(۱۱۰۴ هـ ق) نقل کرده است این نسخه در کتابخانه قدس رضوی تحت رقم ۷۴۴۲ محفوظ است این حاوی بیست حدیث درباره امامت حضرت مهدی، غیبت و علائم ظهور آن حضرت می باشد و فقط دو حدیث رقم، ۷، ۱۶، درباره رجعت است.^۸

این کتاب توسط موسسه آل البیت قم در سال ۱۴۰۹ ق و نیز توسط ورلد فیدریشن خوجه اثنا عشریه تنزانی چاپ شده^۹ و در کتابخانه تاریخ اسلام و ایران تحت رقم ۱-۳-۴ امام زمان موجود است- این نسخه با نسخه ای که سید باسم نقل کرده کمی تفاوت دارد.

در این کتاب به ذکر روایات رجعت و ظهور و احوال امام زمان (عج) پرداخته این کتاب تا قرن یازدهم وجود داشته این کتاب به نام عقیده رجعت توسط محمد عبادت ترجمه شده^۲

این کتاب توسط علی اکبر مهدی پوربه هدف بازسازی و احیاء متن مفقود کتاب غیبت از فضل بن شاذان از کتابهای مختصر اثبات الرجعه و کفایه المهتدی فی احوال المهتدی استخراج شده و توسط نشر صادق قم و در سال ۱۳۷۳ به چاپ رسد تعداد ص ۱۲۰ رقی، زبان فارسی^۳

این کتاب تاویلی است برگرفته از متون روانی در اثبات رجعت است که هر آنچه درامت های پیشین روی داد درامت حضرت محمد (ص) نیز رخ خواهد داد- عربی - ۶

^۱ الايقاظ من الهجعه بالبرهان على الرجعه- شيخ حر عاملی-ص ۶۲

^۲ الذریعه - آقای بزرگ تهرانی . /ج/ ۱۰/ص ۱۶۲ ش ۲۹۴- مجله کتاب ماه دین ص ۷۸

^۳ مجله کتاب ماه دین ش /۶۲/ص ۷۶

^۴ رجال نجاشی : ص ۳۵۲، فهرست ابن ندیم ص ۳۳۴- الذریعه - /ج/ ۱۰/ص ۱۶۳ ش ۲۹۶

^۵ الذریعه - /ج/ ۱۰/ص ۱۶۳/ص ۲۹۵

^۶ معالم العلماء ص ۱۱۲ ش ۷۶۲، ملجه کتاب ص ۷۷

^۷ مجله کتاب ماه دین ش ۶۲ ص ۸۰

^۸ فصل نامه تراثناش ۴/ص ۱۹۳-۲۲۲

^۹ از خود کتاب

- ۱۲- اثبات الرجعه: ^۱ حسن بن یوسف بن مطهر علامه حلی (۷۲۶م)
- ۱۳- اثبات الرجعه: ^۲ حسن بن سلیمان بن خالد حلی (م ۷۵۷ هـ ق) از شاگردان و میجازان شهید اول
- ۱۴- الرجعه والرد علی اهل البدعه: ^۳ تالیف حسن بن سلیمان بن خالد حلی (قرن ششم)
- ۱۵- اثبات الرجعه ووجوبها من التلاوه والسنة ^۴: مولف ناشناخته وپس از قرن هشتم
- ۱۶- اثبات الرجعه: تالیف محقق کرکی نورالدین علی بن حسین بن عبدالعالی (م ۹۴۰ هـ ق) ^۵
- ۱۷- اثبات الرجعه: شیخ شرف الدین یحیی بحرانی از شاگردان محقق کرکی ^۶ بعد از قرن ۱۲ صاحب کتاب اسامی المشایخ

نسخه کتابخانه مدرسه فاضل خان در مشهد. زبان عربی (مجله کتاب ماه دین ش ۶۲- سال ۶/ ۲/ آذر ۱۳۸۱ ص ۷۴).

نسخه ها: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، کتابخانه راجه فیض آباد درهند، کتابخانه، عبدالله آفندی اصفهانی- کتابخانه مدرسه فاضل خان درمشهد، کتابت محمد بن علی نقی کمره ای طغایی در ۱۰۸۵ هـ ق نقل های از آن دربحارالانوار آمده است. زبان عربی اودراین کتاب می فرماید:

« انی قدرویت فی معنی الرجعه احادیث من غیر طریق سعد بن عبدالله فانا مثبتها فی هذه الاوراق ثم ارجع ما رواه سعد فی کتاب مختصر البصائر.....» (مجله کتاب ماه دین ص ۷۳)

نسخه: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی ش ۲۰۸۱ کتابت سال ۱۰۸۵ هـ ق وی دراثبات الرجعه احادیث سعد بن عبدالله دربصائر الدرجات را نیاورده وبه مختصر البصائر ارجاع داده ولی کاتب دراین نسخه احادیث بصائر الدرجات را همه ضمیمه نموده است. صاحب الذریعه می گوید نسخه این کتاب نزد صاحب « ریاض وجود داشته ^۳ کتابخانه شیخ محمد سمعی، از آغاز تا پایان آیه یازدهم افتادگی دارد. این نوشته دارای دویخش است. دربخش اول به بررسی چهارده آیه ودربخش دوم به ذکر احادیث رجعت ویک خاتمه بر رد مخالفین رجعت درپایان به ذکر منابع وماند می پردازد.

نسخه: کتابخانه راجه فیض آباد هندش ۴ به ضمیمه رساله فقهی ازهموعربی (الذریعه ج ۱/ ص ۹۳/ ش ۴۴۷)

^۱ الذریعه -ج ۱/ ص ۹۲ ش ۲۴۲

^۲ همان ج ۱/ ص ۹۲ ش ۴۳۹ و الایقاظ ص ۴-

^۳ الذریعه ج ۱۰/ ص ۱۶۲ ش ۲۹۳، روضات الجنات ج ۲/ ص ۳۹۳، مجله کتاب ماه دین ص ۷۸

^۴ همان ج ۱/ ص ۹۳ ش ۴۵۱

^۵ الایقاظ- ص ۵- الذریعه ج ۱/ ص ۹۳ ش ۴۴۷

^۶ الایقاظ ص ۵/ الذریعه - ج ۱/ ص ۹۵ ش ۴۰۷

- ۱۸- اثبات وجوب الرجعه وتفريخ الكربه عن المتقم لهم الرجعه: ^۱ سيد امير محمود فتح الله كاظميني نجفي شاگرد شيخ بهايي (م ۱۰۸۵ هـ ق) ^۲
- ۱۹- اثبات الرجعه وظهور الحججه والاخبار الماثور فيها عن آل محمد: ^۳ سيد امير مومن بن دوست محمد حسيني استرآبادي (م ۱۰۸۸) داماد محمد امين استرآبادي.
- ۲۰- اثبات الرجعه: سيد محمد باقر سبزواري صاحب كفايه وذخيره المعاد، ^۴ (۱۰۱۷ هـ ق - ۱۰۹۰) ^۵

نسخه: كتابخانه مدرسه آخوند همدان، به خط مولف در ۲۹ شوال ۱۰۷۹ هـ ق به زبان عربي نوشته شد صاحب الذريعه او را به نام اثبات الرجعه ذكر کرده است ^۱

تاليف اين كتاب در نجف اشرف به نام شيخ علي خان اعتماد الدوله در زمان شاه سليمان صفوي (۱۱۰۵ هـ ق) انجام گرفت. ^۲ اين كتاب داراي يك مقدمه، پنج باب يك خاتمه است. فهرست ابواب به اين شرح است. باب اول في وجوب الرجعه بالايات. باب دوم ووجوبها في السنه، باب سوم في الاجماع. باب چهارم في دليل العقل باب پنجم في بيان من يرجع الى الدنيا من افراد البشر وخاتمه در پاسخ به شبهات منكرين رجعت است ^۳ چاپ اول ۱۳۷۱ ش ۱۴۱۵ ق قم دارالاعتصام ۲۲۴ و زيرى نسخه ها: كتابخانه شيخ محمد سلطان المتكلمين بن اسماعيل كجوري در تهران، كتابخانه فيض آباد در همدان. ش ۳. كتابخانه سيد حسن صدر، نسخه عصر مولف كتابت ۱۰۸۱ ق (مجله كتاب ماه دين ش ۶۲ ص ۷۴) انگيزه تاليف به زبان مولف - الحمد لله على نعمائه..... وبعد فقد سألني بعض لا يسعني رده تاليف مختصر مشتمل على مسائل الرجعه (از خود كتاب)

صاحب تفسير برهان اور رابه نام الرجعه ذكر کرده است (ص ۲۰) و صاحب الذريعه جاي ديگر او را به نام الرجعه الحججه في اخبار المنقوله عن آل عصمه ذكر کرده است (الذريعه ج ۱/۱۰۷ ص ۱۶۳ ش ۲۹۷) اين كتاب به زبان اردو توسط محمود نقوي ترجمه وبه سازمان تبليغات اسلامي در سال ۱۳۶۷ به چاپ رسيد. نقد اين كتاب: الخطوط العريضة از محب الدين خطيب و نقد نقد آن در مع الخطيب في خطوطه العريضة توسط آيت الله صافي نوشته و ارمرتضى رضوي ترجمه شده بزبان اردو و توسط سازمان تبليغات اسلامي در سال ۱۴۰۸ به چاپ رسيد.

(مجله كتاب ماه دين ش ۶۲ ص ۷۴)

^۱ امل اللامل ج/۲/ص ۳۱۶ ش ۹۶۵. ذريعه ج/۱/ص ۹۴ ش ۴۰۵، كتاب نجوم السماء في تراجم العلماء ص ۱۲۷ مجله كتاب ماه دين ص ۷۴

^۲ رياض العلماء ج/۵/ص ۲۰۴

^۳ امل اللامل ج/۲/ص ۲۹۶ ش ۸۹۱، الذريعه ج/۱/ص ۹۴ ش ۴۵۶، مجله كتاب ماه دين ش ۶۲ ص ۷۴

^۴ رجعت از نظر شيعه ص ۱۱۶ - الايقاظ ص ۵، روضات الجنات ج/۲/ص ۶۸

^۵ فقهاى نامدار شيعه - عقيقى بخشايشى - ص ۲۲۳

^۶ مجله كتاب ماه دين ش ۶۲ ص ۷۴

^۷ الذريعه ج/۴/ص/۲۳۰